

МАТЕРІАЛЬНО-ПОБУТОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

MATERIAL AND HOUSEHOLD SUPPORT FOR THOSE SENTENCED TO IMPRISONMENT

Коломієць Н.В., д.ю.н., професор,
завідувач кафедри кримінального права та правосуддя
Національний університет «Чернігівська політехніка»

Переверза А.М., студент IV курсу
Навчально-науковий інститут права і соціальних технологій
Національного університету «Чернігівська політехніка»

У статті описується сучасний стан матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні. Серед основних звернень засуджених до Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Міністерства юстиції України та суду є порушення з боку адміністрації установ виконання покарань житлово-побутових та санітарних вимог законодавства щодо умов тримання засуджених, зокрема. Засуджені стверджують, що приміщення камери є надто вузькими, штучне освітлення та природне освітлення недостатнє, вікна не відповідають стандартам, вентиляція відсутня; площа приміщення до етапування замала; незадовільний стан санвузлів; прогулянкові дворики не завжди відповідають встановленим вимогам.

Однак, матеріально-побутове забезпечення засуджених повинно відповідати всім стандартам, оскільки режим в місцях позбавлення волі виступає засобом виправлення і ресоціалізації засуджених та врегулює весь процес виконання і відбування позбавлення волі, тому виступає базисом для ефективності покарання і досягнення його цілей. Реформуванню підлягають не тільки умови тримання засуджених у місцях позбавлення волі, а й порядок виконання покарання, який створює передумови, забезпечує реалізацію та гарантує досягнення цілей покарання.

Право осіб, засуджених до позбавлення волі, на належне матеріально побутове забезпечення ускладнюється у зв'язку з проблемами державного фінансування та через неправомірні дії адміністрації установ виконання покарань та інших осіб. Зважаючи на зазначене, наразі важливо забезпечити стабільний та ефективний механізм моніторингу дотримання прав засуджених, як особистих немайнових, так і спеціальних.

Відповідно слід перейняти міжнародний досвід, оскільки закордоном вважається, що матеріально-побутове забезпечення, яке здійснюється належним чином, сприяє легкому адаптуванню і швидкому поверненню особи до нормального життя після відбування покарання.

Ключові слова: матеріально-побутове забезпечення засуджених до позбавлення волі, засудженні до позбавлення волі, режим у місцях позбавлення волі, ресоціалізація засуджених, умови тримання засуджених.

The article describes the current state of material and living conditions of prisoners in Ukraine. Among the main appeals of convicts to the Secretariat of the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights, the Ministry of Justice of Ukraine and the court are violations by the administration of penitentiary institutions of the housing and sanitary requirements of the legislation on the conditions of detention of convicts, in particular. The convicts claim that the cells are too narrow, artificial lighting and natural light are insufficient, windows do not meet the standards, there is no ventilation; the area of the room before the transfer is too small; the condition of the bathrooms is unsatisfactory; walking yards do not always meet the established requirements.

However, the material and living conditions of convicts must meet all standards, since the regime in prisons is a means of correction and re-socialization of convicts and regulates the entire process of execution and serving of imprisonment, therefore it is the basis for the effectiveness of punishment and achievement of its goals. Not only the conditions of detention of convicts in penitentiary facilities, but also the procedure for the execution of punishment, which creates the preconditions, ensures the realization and guarantees the achievement of the goals of punishment, are subject to reform.

The right of persons sentenced to imprisonment to adequate material and living conditions is complicated by problems with state funding and by unlawful actions of the administration of penal institutions and other persons. In view of the above, it is now important to ensure a stable and effective mechanism for monitoring the observance of prisoners' rights, both personal non-property and special rights.

Accordingly, international experience should be adopted, as it is believed abroad that proper material and household support contributes to easy adaptation and quick return to normal life after serving a sentence.

Key words: material and household support for prisoners, prisoners sentenced to imprisonment, regime in prisons, resocialization of prisoners, conditions of detention.

Правове регулювання матеріально-побутового забезпечення осіб, позбавлених волі, здійснюється згідно з Кримінально-виконавчим кодексом України, нормативними актами Кабінету Міністрів України та Міністерства юстиції України.

Правовий посібник визначає, що матеріально-побутове забезпечення осіб, взятих під варту, передбачає «створення сукупності умов тримання ув'язнених, спрямованих на задоволення їх потреб у харчуванні, одязі, житлі, медичному обслуговуванні тощо».

Право в'язнів на гідні умови тримання реалізується шляхом застосування норм матеріально-побутового забезпечення за такими напрямками:

- розміщення засуджених та їх житлові умови;
- комунально-побутове обслуговування;
- організація харчування;
- організація торгівлі;
- організація речового забезпечення;
- медичне обслуговування. [1, с. 174]

О. О. Прасов визначає, що матеріально-побутове забезпечення ув'язнених «входить до змісту режиму відбування покарань, та виконує дві основні функції:

- соціально-економічну;
- виховну.

Соціально-економічна функція виражається в тому, що належно організований побут, житлові умови стимулює активність засуджених та сприяє продуктивності їх праці.

Виховна функція відповідного матеріально-побутового забезпечення ув'язнених полягає в тому, що належні умови проживання, належне харчування та побутово-комунальне забезпечення засуджених осіб впливає не тільки на їх нормальний фізичний стан, але й на їх моральне та естетичне виховання» [2, с. 323].

Матеріально-побутове забезпечення засуджених до позбавлення волі регулюється ст. 115 Кримінально-виконавчого кодексу (далі – КВК України). Так, відповідно до ч. 1 цієї статті особам, які відбувають покарання у виправних і виховних колоніях, створюються необхідні

житлово-побутові умови, що відповідають правилам санітарії та гігієни. Засуджені, як правило, тримаються в приміщеннях блочного типу. Норма жиллої площі на одного засудженого не може бути менш як чотири квадратні метри, а у лікувальних закладах при виправних колоніях, у виправних колоніях, призначених для тримання і лікування хворих на туберкульоз, у стаціонарі – п'яти квадратних метрів.

Відповідно, до ч. 2 засудженим надається індивідуальне спальне місце і постільні речі. Вони забезпечуються одягом, білизною і взуттям за сезоном з урахуванням статі і кліматичних умов, а в лікувальних закладах – спеціальним одягом і взуттям [3].

Як описує в своїй праці Є. Ю. Бараш засуджені мають право:

- «придбавати предмети першої необхідності, у тому числі речового майна, не передбачені нормами належності та не заборонені до використання в установі;
- отримувати через посилки (передачі), придбавати за безготівковим розрахунком у крамницях установ постільні речі, білизну, одяг та взуття встановленого зразка, а також спортивний одяг і взуття;
- мати предмети власного речового майна замість аналогічних предметів, передбачених нормами належності, якщо вони відповідають встановленому зразку;
- користуватися послугами з ремонту білизни, одягу та взуття за рахунок коштів, що перебувають на особистих рахунках».

Є. Ю. Бараш стверджує, що засуджені зобов'язані:

- «мати охайний вигляд, дбайливо ставитись до речового майна, яким вони користуються, здійснювати за ним належний догляд та використовувати лише за призначенням;
- відшкодовувати вартість речового майна, яким його забезпечила установа, у тому числі у випадках передчасного зносу, псування або втрати постільних речей, одягу та взуття» [4, с. 366].

На думку Є. Ю. Бараш засудженим забороняється:

- «продавати, дарувати або відчужувати в інший спосіб на користь інших осіб предмети речового майна;
- завдавати шкоди власному речовому майну та майну інших засуджених» [4, с. 368].

Щодо дільниць соціальної реабілітації, то правовий порадиш визначає, що «в них тримаються вперше засуджені до позбавлення волі особи за злочини, вчинені з необережності, злочини невеликої та середньої тяжкості, а також засуджені, переведені з дільниці ресоціалізації» [5, с. 10–11].

Крім того зазначено, що «в цій дільниці засуджених тримають не під охороною, а під наглядом, тобто значно менше контролю з боку адміністрації та обмежень. Можна вільно пересуватися в межах території дільниці у денний час. Крім того, з дозволу адміністрації колонії засуджені можуть пересуватися без нагляду поза територією дільниці, але в межах населеного пункту, якщо це необхідно за характером виконуваної ними роботи або у зв'язку з навчанням. Таким засудженим дозволяється носити цивільний одяг, мати зареєстрований мобільний телефон, гроші та цінні речі» [5, с. 10–11].

О. О. Федорук та І. С. Яковець в своїй праці визначають, що взагалі «територія установ виконання покарань розмежовується на дві ізольовані зони: житлова – для мешкання засуджених; виробнича – для роботи засуджених. У будинку, де розташований КПП з пропуску людей, обладнуються кімнати для проведення короткострокових та тривалих побачень, кімнати для приймання-видачі посилок (передач), огляду осіб та їхніх речей» [1, с. 176].

А відповідно житлова зона – «розмежовується на структурні дільниці, які ізолюють одна від одної. На її території повинні бути гуртожитки, амбулаторія зі стаціонаром, клуб, бібліотека, їдальня, магазин, лазня з пральною та дезінфекційною камерою, перукарня, комора для збе-

рігання обмінного фонду постільних речей та спецодягу, сушіння одягу і взуття та інші приміщення» [1, с. 176].

О. О. Федорук та І. С. Яковець стверджують, що на території установи виконання покарань «ізолювано обладнана будівля з ПКТ і ДІЗО з камерами для праці та двориками для прогулянок засуджених, а в житловій зоні виховної колонії – тільки приміщення ДІЗО та дворики для прогулянок засуджених. Житлова зона відокремлюється від виробничої, а також ПКТ та ДІЗО – від інших споруд коридорами, які проглядаються. Між суміжними житловою та виробничою зонами обладнуються КПП для пропуску засуджених з однієї зони в іншу, а за необхідності приміщення для обшуку та санпропускник (місця для передодягання та душові кабінки)» [1, с. 176].

Правовий посібник визначає, що «відповідно до законодавства в гуртожитках (місцях проживання та перебування) та камерах створюються гідні побутові умови, що відповідають правилам санітарії та гігієни, зокрема:

- дотримання встановленої норми площі на одну особу;
- доступ до свіжого повітря, надання прогулянок встановленої тривалості, тощо;
- освітлення приміщень та їх вентиляція;
- систематичне прибирання та санітарно-гігієнічна обробка приміщень та місць загального користування;
- наявність інформації для засуджених і ув'язнених щодо порядку реалізації їх прав та обов'язків;
- проведення ефективних заходів працівниками соціально-психологічної служби, а також роботи із вразливими категоріями ув'язнених та засуджених, зокрема особами, схильними до суїциду, тощо;
- організація вільного часу, забезпечення настільними іграми (шахи, шашки, доміно, нарди), газетами та книгами з бібліотеки установи, наявність спортивних майданчиків (кімнат) для заняття спортом;
- організація перегляду телепередач, культурно-масових та спортивно-оздоровчих заходів, наявність радіотрансляційної мережі;
- забезпечення належних умов тримання неповнолітніх, вагітних жінок та жінок з дітьми, які розміщуються у найбільш придатних, світлих і сухих камерах» [1, с. 176].

В Правилах внутрішнього розпорядку установ виконання покарань визначено, що для засуджених створюються необхідні житлово-побутові умови. У холодну пору року температура в жилих приміщеннях установ виконання покарань підтримується на рівні не нижче плюс 18 °С. Засуджені забезпечуються триразовим гарячим харчуванням, одягом встановленого законодавством зразка (у виправних центрах, виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання та дільницях соціальної реабілітації засуджені можуть носити одяг цивільного зразка), нагільною білизною та взуттям, а також постільними речами. Верхній одяг засуджених до довільного позбавлення волі відрізняється за кольором від одягу інших засуджених [6].

Крім того, у правилах зафіксовано, що у разі відсутності в установі одягу встановленого законодавством зразка засудженому тимчасово дозволяється користуватися власним одягом, придбаним у крамниці установи виконання покарань або отриманим від родичів.

Ремонт одягу та взуття засуджених проводиться в майстернях установ виконання покарань.

Особи, які відбувають покарання у виправних колоніях, відшкодовують витрати на їх утримання, крім вартості харчування, взуття, одягу, білизни, спецхарчування та спецодягу.

В установах виконання покарань засудженим надаються платні послуги, у тому числі фотографування, прокат кіно- та відеофільмів, додаткові медичні послуги, ремонт годинників, електробритв та інший дрібний ремонт предметів і речей, які дозволені до використання, лазне-пральні та інші послуги [6].

Також, слід розглянути окремі питання, що стосуються прогулянок, харчування, дзвінків, листування тощо. Так відповідно Законом України «Про попереднє ув'язнення» та Кримінально-виконавчим кодексом України засуджені, які тримаються у камерних приміщеннях, а також взяті під варту особи мають право на щоденну прогулянку тривалістю одна година.

Вагітним жінкам і жінкам, які мають біля себе дітей, неповнолітнім, а також хворим з дозволу лікаря та за їх згодою тривалість щоденної прогулянки встановлюється до двох годин. Адміністрація установи повинна створити належні умови проведення прогулянки. Наприклад, як визначає правовий посібник «у дворах для проведення прогулянок:

- фактурне покриття «під шубу» має бути замінене на гладку цементну суміш;
- прогулянкові двори мають бути обладнані навісом від атмосферних опадів (1/3 площі двору), водостоком, лавками для сидіння;
- надається можливість (інвентар) не менше години щодня займатися фізичними вправами на відкритому повітрі;
- для засуджених, які тримаються у приміщеннях камерного типу, площа прогулянкових дворів – не менше 3 м² на одну особу, мінімальний розмір двору – 12 м², великих дворів – не менше 30 м²) [1, с. 180].

О. О. Федорук та І. С. Яковець зазначають, що у місцях позбавлення волі побут забезпечується «шляхом систематичного проведення комплексу заходів з обслуговування засуджених (ув'язнених), який включає:

- регулярне миття у лазні (1 раз за 7 днів з одночасною зміною натільної та постільної білизни);
- перукарське обслуговування;
- прання, прасування, ремонт натільної та постільної білизни, одягу, взуття» [1, с. 181].

Правовий посібник передбачає, що до матеріальних та комунально-побутових умов тримання ув'язнених та засуджених належать:

- «просушування та прожарювання постільної білизни, одягу і взуття у спеціальних приміщеннях;
- зберігання особистих речей засуджених на складі;
- забезпечення установ водопостачанням, водовідведенням, енерго- та теплозабезпеченням» [1, с. 181].

Щодо основних особливостей організації харчування, то О. О. Федорук та І. С. Яковець визначають, що:

- «дієтичним харчуванням, як правило, забезпечують щонайбільше 3% загальної кількості засуджених;
- загальна норма для осіб, які утримуються у виправних колоніях, передбачає харчування сумарної калорійності не менше 2500 ккал;
- засуджені, які працюють на виробництві з тяжкими або шкідливими умовами праці і виконують норму виробітку, отримують підвищене харчування сумарної калорійності не менше 3500 ккал;
- на роботах зі шкідливими умовами праці, де передбачене профілактичне харчування, у дні роботи додатково видають безкоштовно 0,5 л молока або інші продукти;
- вагітним жінкам, матерям-годувальницям, неповнолітнім, а також хворим встановлюються підвищені норми харчування;
- при перевезенні засуджених та їх проїзду до місця проживання після звільнення з виправної колонії вони отримують сухий пайок, що може замінюватися грошовою компенсацією за вартістю пайка» [1, с. 182].

Крім того, правовий poradnik визначає, що «усі засуджені до позбавлення волі можуть отримувати необмежену кількість посилок та передач. Встановлено обмеження щодо ваги посилки – пошта не пересилає посилку вагою більше 30 кг. Так само і одна передача не може важити більше 30 кг» [5, с. 15].

Відповідно «посилки, що надійшли засудженим, які відбувають стягнення у виді поміщення в ДІЗО, карцер

або переведення до приміщень камерного типу, видаються після відбуття ними стягнення. На цей час адміністрація колонії забезпечує зберігання вмісту посилок, однак за їхнє природне псування через тривале зберігання відповідальності не несе. Видача продуктів харчування після тривалого зберігання здійснюється у присутності медичного працівника» [5, с. 15].

Слід зазначити, що «засуджений може дзвонити необмежену кількість разів, однак під контролем адміністрації. Для здійснення дзвінка він повинен написати заяву. Дзвонити може як на міській номер, так і на мобільний. Для дзвінка засуджений може використовувати як стаціонарний телефон, так і мобільний, для цього потрібно придбати власну SIM-картку, яка зберігається в начальника відділення і видається для здійснення дзвінка. Вартість дзвінка при цьому визначається оператором. Дзвінок зі стаціонарного телефону в колонії оплачується засудженим з особового рахунку. Дзвонити можна лише протягом дня у вільний від роботи час та поза часом, передбаченим для приймання їжі та безперервного сну. Тривалість дзвінка до 15 хвилин» [5, с. 16].

Крім того, «засуджений може одержувати і відправляти листи і телеграми за свій рахунок у необмеженій кількості. Листи підлягають перегляду, тому передавати їх потрібно у незапечатаному виді» [5, с. 16–17].

Щодо Інтернету відповідно «дозволено використовувати під контролем адміністрації. Для цього обладнуються комп'ютерні класи (місця), які розташовуються поза межами локальних дільниць відділень соціально-психологічної служби. Оплачує користування Інтернетом засуджений з особистих коштів» [5, с. 16–17].

Короткострокові побачення «тривають до чотирьох годин у присутності представника колонії, а тривалі – до трьох діб з правом спільного проживання і тільки з близькими родичами. За користування приміщенням для побачень ви маєте сплачувати встановлену ціну» [5, с. 16–17].

Правовий poradnik визначає, що «заборонено мати при собі гроші, однак можна мати гроші на особових рахунках і на них купляти продукти у спеціальному магазині на території установи. Купляти товари можливо лише за зароблені в колонії гроші, а не на отримані за грошовими переказами» [5, с. 40].

Що стосується жінок, засуджених до позбавлення волі, то Г. С. Резніченко визначає, що «основна частина засуджених жінок (їхня питома вага складає понад 6 тис. осіб) відбуває покарання в установі закритого типу мінімального рівня безпеки. Існують певні незначні відмінності, визначені законодавчо, між жіночими і чоловічими установами мінімального рівня безпеки, як такі, що відтворюються в особливостях матеріально-побутового забезпечення та окремих елементів застосування такого стягнення як переведення до дисциплінарного ізолятору» [7, с. 130–131].

Г. С. Резніченко вважає, що «статеві ознаки визначають певні особливості в матеріально-побутовому забезпеченні засуджених до позбавлення волі. Суттєвим є реформування законодавства в напрямі створення необхідних житлово-побутових умов у колоніях, де мають утримуватися жінки та неповнолітні. Норма житлової площі на одного засудженого в цих колоніях не може бути меншою чотирьох квадратних метрів (у чоловічих – трьох квадратних метрів). Засуджені забезпечуються одягом, білизною, взуттям з урахуванням статі і кліматичних умов (ст. 115). Особливості в переліку предметів та речей, що можуть мати засуджені жінки відповідно до статевих відмінностей, визначаються відомчими нормативними актами, правилами внутрішнього розпорядку (певного часу обмеження були дуже суттєвими: навіть помада, інша косметика не дозволяється)» [7, с. 130–131].

Щодо інших умов та порядку відбування покарання у вигляді позбавлення волі, за чинним кримінально-

виконавчим законодавством Г. С. Резніченко зазначає, що «виправні установи для утримання жінок та чоловіків практично майже нічим не відрізняються. Науковець констатує арифметичну рівність умов утримання чоловіків та жінок (звісно, якщо не брати до уваги особливості утримання вагітних та жінок, які мають дітей віком до трьох років). У матеріально-побутовому та санітарному відношенні умови утримання чоловіків та жінок практично не мають відмінностей. Установи ідентичні, однакові за будь-якими параметрами» [7, с. 130–131].

Для покращення умов розміщення засуджених, слід вивчати міжнародний досвід та по можливості перейняти деякі їх особливості. От для прикладу, визначає Н. В. Кльован, що «розміщення засуджених можливе не лише шляхом створення всіх видів установ, а і за допомогою простого розмежування окремої установи на відповідні сектори. Приклади «єдиної установи» ми можемо спостерігати в пенітенціарній практиці Великобританії, зокрема, як єдина виправна установа в Bailiwick (Jersey) в'язниця La Moye Prison (Великобританія) виконує функції всієї пенітенціарної системи: тут утримуються всі типи і категорії ув'язнених, за виключенням тільки засуджених до довічного позбавлення волі» [8, с. 559].

Дійсно, Н. В. Кльован вважає раціональним використання регіоналізаційного підходу щодо створення системи установ (секторів) всіх видів, оскільки цей підхід «вирішить проблеми розподілу, направлення та переводу засуджених, побачень з родичами та інших контактів засуджених, витрат на перепрофілювання діючих установ у зв'язку з потребами регіону, взаємодії установ вико-

нання покарань з ОВС та патронажними службами при звільненні та низки інших» [8, с. 559].

На думку Грицева О. О. позитивний приклад яскраво демонструє Швеція, «де кожен засуджений має належним чином укомплектовану камеру (ліжко, стіл, крісло, шафа, телевізор, вентилятор) з відокремленим туалетом і умивальником» [9, с. 55].

Крім того, як визначає Грицева О. О. «перелік предметів, які дозволяється мати засудженому при собі чи в камері, значно ширший, ніж у виправно-трудових установах України. Засудженим, зокрема, дозволяється грати в карти, носити золоті та інші дорогоцінні прикраси, мати будь-яку зачіску, носити бороду чи вуса. Можна сказати, що пенітенціарна система Швеції найбільшою мірою орієнтована на повернення особи після відбуття покарання у виді позбавлення волі до суспільства й легке адаптування» [9, с. 55].

Таким чином, можна зробити висновок, що у період відбування покарання засуджені користуються всіма правами людини і громадянина, визначеними законодавством, за винятком встановлених обмежень, пов'язаних з фактом їх засудження. Загальні права, свободи та інтереси засуджених осіб регулюються положеннями Конституції України, КВК України, а також норми цивільного, адміністративного, трудового, сімейного законодавства. Спеціальні права та обов'язки засуджених регламентують норми кримінально-виконавчого законодавства.

Матеріально-побутове забезпечення виконує своє соціальне призначення, будучи одним із самостійних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених, проте і в цьому питанні є свої проблеми, які потребують пильної уваги й пошуку способів їх усунення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Пенітенціарна система та права людини : правовий посібник / уклад.: О.О. Федорук, І.С. Яковець, О. А. Бондаренко. Київ : Асоціація УМДПЛ, 2017. 256 с.
2. Прасов О. О. Кримінально-виконавчі засади забезпечення немайнових прав засуджених до позбавлення волі: . дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Запоріжжя, 2021. 428 с.
3. Кримінально-виконавчий кодекс України. Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань : станом на 20 січ. 2021 р. : відповідає офіц. тексту. Харків : Право, 2021. 241 с.
4. Кримінально-виконавче право України : підручник : в 2 т. Т. 2. / А. А. Музика [та ін.]. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Є. Ю. Бараща. Київ : Нац. акад. внутр. справ, ФОР Кандиба Т. П. 2018. 622 с.
5. Правовий poradник для засуджених до позбавлення волі / підгот.: Алла Мукшименко, Костянтин Автухов, Ерік Сванідзе. Рада Європи, 2016. 52 с.
6. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань: наказ Міністерства юстиції України від 28.08.2018 р. № 2823/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1010-18#Text> (дата звернення: 27.04.2023).
7. Резніченко Г. С. Особливості виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі щодо засуджених жінок : монографія / Г. С. Резніченко. Одеса : ОДУВС, 2009. 173 с.
8. Кльован Н. В. Концепція кримінологічної функції режиму в місцях позбавлення волі. *Правовий вплив на неправомірну поведінку : актуальні грані* : монографія / ред.: О. В. Козаченко, Є. Л. Стрельцов. Миколаїв : Іліон, 2016. С. 552–574.
9. Грицева О. О. Матеріально-побутове забезпечення засуджених до позбавлення волі. *Перспективи реформування кримінально-виконавчої системи України* : матеріали круглого столу студентів, аспірантів, молодих вчених (м. Харків, 4 квіт. 2017 р.) : в 2 т. Т. 2. Харків : Юрайт, 2017. С. 54–57.